

O'ZBEK TILIDA ZONIMIK KOMPONENTLI PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY TADQIQI

Sa'dullayeva Dildora Davronbek qizi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Lingvistika: o'zbek tili fakulteti 2-kurs magistranti

Annotatsiya: *Mazkur tadqiqotda o'zbek tilidagi zoonimik komponentli paremiologik birliklar (maqol va matallar) lingvomadaniy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida hayvon nomlari ishtirok etgan paremiologik birliklarning semantik xususiyatlari, ularning xalqning milliy tafakkuri, urf-odatlarini, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini ifodalashdagi o'rni ochib beriladi. Shuningdek, zoonimik komponentlar orqali inson xarakteri, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlarning badiiy ifodalanishi hamda ularning madaniy-kognitiv mazmuni yoritiladi. Tadqiqot natijalari o'zbek tilining boy paremiologik fondini lingvomadaniy nuqtayi nazardan o'rganishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.*

Kalit so'zlar: *paremiologiya, zoonim, zoonimik komponent, maqol va matallar, lingvomadaniyat, milliy tafakkur, semantika, madaniy qadriyatlar.*

ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ЗООНИМНЫМИ КОМПОНЕНТАМИ В ЯЗЫКЕ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация: *В данном исследовании анализируются паремиологические единицы (пословицы и поговорки) с зоонимическими компонентами в узбекском языке с лингвокультурной точки зрения. В ходе исследования выявляются семантические особенности паремиологических единиц, включающих названия животных, их роль в выражении национального мышления, традиций, мировоззрения и культурных ценностей народа. Также подчеркивается художественное выражение человеческого характера, поведения и социальных отношений посредством зоонимических компонентов, а также их культурное и познавательное содержание. Результаты исследования имеют важное научное значение для изучения богатого паремиологического фонда узбекского языка с лингвокультурной точки зрения.*

Ключевые слова: *паремиология, зоонимия, зоонимический компонент, пословицы и поговорки, лингвокультура, национальное мышление, семантика, культурные ценности.*

LINGUOCULTURAL RESEARCH OF PAREMIOLOGICAL UNITS WITH ZOONYMIC COMPONENTS IN THE UZBEKISTAN LANGUAGE

Annotation: *This study analyzes paremiological units (proverbs and sayings) with zoonymic components in the Uzbek language from a linguocultural perspective. In the course of the study, the semantic features of paremiological units involving animal names are revealed, their role in expressing the national thinking, traditions, worldview and cultural values of the people is revealed. Also, the artistic expression of human character, behavior and social relations through zoonymic components, as well as their cultural and cognitive content, are highlighted. The results of the study are of significant scientific importance in studying the rich paremiological fund of the Uzbek language from a linguocultural point of view.*

Key words: *paremiology, zoonymic, zoonymic component, proverbs and sayings, linguoculture, national thinking, semantics, cultural values.*

KIRISH

Til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik zamonaviy tilshunoslikning muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Til xalqning tarixiy tajribasi, ijtimoiy hayoti, dunyoqarashi va milliy qadriyatlarini aks ettiruvchi asosiy vosita bo'lib, ayniqsa paremiologik birliklar — maqol va matallar orqali bu xususiyatlar yaqqol namoyon bo'ladi. Maqol va matallar xalqning asrlar davomida to'plangan donishmandligini, axloqiy-me'yoriy qarashlarini va hayotiy tajribasini ixcham hamda obrazli shaklda ifodalaydi.

O'zbek tilidagi paremiologik birliklar tarkibida hayvon nomlari, ya'ni zoonimik komponentlar keng qo'llaniladi. Bunday birliklar orqali inson xarakteri, xulq-atvori, mehnatsevarlik, ayyorlik, sadoqat, qo'rqqoqlik kabi sifatlar obrazli tarzda ifodalanadi. Zoonimik komponentlar nafaqat badiiy tasvir vositasi, balki xalqning tabiatga, hayvonot olamiga bo'lgan munosabati, madaniy stereotiplari va mental tasavvurlarini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy belgilar sifatida namoyon bo'ladi.[1]

Lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan zoonimik komponentli paremiologik birliklarni o'rganish milliy tafakkur va madaniy kodlarni aniqlash imkonini beradi. Har bir hayvon obrazi muayyan ramziy ma'noga ega bo'lib, u xalq ongida ijobiy yoki salbiy baholanadi. Masalan, ayrim hayvonlar donolik, sadoqat yoki kuch timsoli bo'lsa, boshqalari ayyorlik, dangasalik yoki qo'rqqoqlik ramzi sifatida talqin etiladi. Bu esa til birliklarida madaniy baholash mexanizmlarining shakllanishiga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot o'zbek tilidagi zoonimik komponentli paremiologik birliklarning semantik, kognitiv va lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari paremiologiya, frazeologiya va lingvomadaniyatshunoslik sohalarida olib borilayotgan ilmiy izlanishlarni boyitadi hamda o'zbek xalqining madaniy merosini til orqali chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Paremiologik birliklar o'zbek tilining mustahkam leksik qatlamiga kiradi va xalqning tarixiy tajribasi, ma'naviy qadriyatlari hamda dunyoqarashini ifodalovchi nutq birliklari sifatida e'tirof etiladi. Tadqiqotchilar H. Berdiyurov va R. Rasulov ularni "xalq tafakkurining ixcham va obrazli ifodasi sifatida yuzaga kelgan tarixiy til birliklari" deb ta'riflaydilar.

Ushbu birliklarning eng asosiy xususiyatlaridan biri barqarorlikdir. Paremiologik birliklar tarkibida o'zgarishsiz qo'llanadi. Masalan, "Yomon yo'ldosh — yo'ldan qolar" kabi birliklar har doim bir xil konstruksiyaga ega bo'ladi. Ikkinchi muhim jihati — obrazlilikdir. Paremiologik birliklar mazmunini ko'pincha metafora, o'xshatish va mubolag'alar orqali kuchaytiradi. Shu tariqa, "Til — tig'dan o'tkir" kabi ifodalar mazmunning yanada ta'sirchan va obrazli bo'lishini ta'minlaydi.[2]

Semantik nuqtai nazardan, paremiologik birliklar umumlashgan mazmunni ifodalaydi. Ular individual hodisani emas, balki jamiyatning umumiy tajribasini aks ettiradi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, paremiologik birliklar xalqning ma'naviy xotirasining eng ixcham leksik shakllaridan biridir.

O'zbek tilshunosligida paremiologik birliklar frazeologiyaning alohida tadqiq yo'nalishi sifatida o'rganilgan. Sh. Rahmatullaevning lug'atida o'zbek xalq og'zaki ijodidagi maqol-matal va iboralarning semantik guruhlariga bo'linishi keltirilgan.

Bundan tashqari, paremiologik birliklarning kelib chiqish manbalari xalq og'zaki ijodi, diniy e'tiqodlar, turmush tarziga oid kuzatuvlar, mehnat jarayoni va ijtimoiy munosabatlar bilan chambarchas bog'liq. A. Madvaliyevning ta'kidlashicha, bunday birliklar xalq tafakkuri va madaniyatining lingvistik ko'rinishidir.

O'zbek tilida paremiologik birliklarning o'rni juda muhim: ular nutqni obrazli, ifodali va ta'sirchan qiladi hamda adabiy matnlarda badiiy vosita sifatida keng qo'llaniladi. Zamonaviy frazeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, paremiologik birliklar stilistik imkoniyatlari yuqori bo'lib, nutqning didaktik va estetik funksiyalarini samarali bajaradi.

Tadqiqot davomida o'zbek tilidagi zoonimik komponentli paremiologik birliklar lingvomadaniy va semantik nuqtai nazardan batafsil tahlil qilindi. Ular nutqning badiiy, didaktik va ma'naviy funksiyalarini oshiruvchi muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, hayvon nomlarini o'z ichiga olgan paremiologik birliklar o'zbek tilidagi eng ko'p ishlatiladigan va xalq tafakkurini ifodalovchi birliklardan biridir.

Birinchi muhim jihat — semantik guruhlar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zoonimik paremiologik birliklar uch asosiy guruhga bo'linadi: inson xarakteri va xulq-atvorini ifodalovchi birliklar, ijtimoiy va mehnat bilan bog'liq birliklar, shuningdek, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni ifodalovchi birliklar.

Inson xarakteri va xulq-atvorini ifodalovchi birliklar hayvonlarning tabiiy xususiyatlariga asoslanadi. Masalan, "Bo'ri kabi jasur" ifodasi jasoratni, "Mushukday ayyor" esa ayyorlik va ehtiyotkorlikni timsol qiladi. Bu birliklar inson xarakterini baholashda metaforik vosita sifatida ishlatiladi va nutqni yanada obrazli qiladi.[3]

Ijtimoiy va mehnat bilan bog'liq paremiologik birliklar esa jamiyatdagi kundalik tajriba va ijtimoiy hodisalarni aks ettiradi. Masalan, "Otga o'xshab tinmay ishlash" va "Qarg'a

qo'shniya qarasini olibdi" kabi birliklar mehnat intizomi, hamkorlik va jamiyatdagi munosabatlarni yoritadi. Shu tariqa, ular xalqning kundalik hayotiy kuzatuvlaridan kelib chiqqan.

Axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni ifodalovchi birliklar insonning ichki dunyosi, axloqiy xulqi va ijtimoiy roli bilan bog'liqdir. Masalan, "Tulkiday ayyor" ifodasi ayyorlikni, "Shir kabi qo'rqon" esa qo'rqqonlikni timsol qiladi. Bu guruh paremiologik birliklarning eng ko'p uchraydigan va milliy tafakkurda chuqur ildiz otgan qismidir.[4]

Tahlil shuni ko'rsatdiki, zoonimik komponentlar paremiologik birliklarning obrazlilik darajasini oshiradi. Hayvonlarning tabiiy xususiyatlariga asoslangan metaforik vositalar birliklarning ma'nosini kuchaytiradi va uni esda qoladigan ifodaga aylantiradi. Shu bilan birga, ular til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi.

Lingvomadaniy nuqtai nazardan, zoonimik birliklar xalqning madaniy kodlarini, tarixiy tajribasini va dunyoqarashini aks ettiradi. Masalan, bo'ri, tulki, mushuk va ot kabi hayvonlar turli hududlarda turlicha talqin qilinadi. Ularning tasvirlanishi xalqning qadriyatlari va ijtimoiy stereotiplarini yoritadi, shuningdek, madaniy merosni o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.[5]

Statistik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilidagi paremiologik birliklarning taxminan 35–40 foizi zoonimik komponentga ega. Bu birliklar ko'pincha metafora, o'xshatish va mubolag'alar orqali ifodalanadi, nutqning badiiy, didaktik va ma'naviy funksiyalarini oshiradi.

Zoonimik komponentlar milliy madaniyatni til orqali ifodalashda, xalq tafakkuri va qadriyatlarini aks ettirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, tulki ayyorlik va ehtiyotkorlik ramzi sifatida, ot esa mehnatsevarlik va jasorat timsoli sifatida ishlatiladi. Shu orqali paremiologik birliklar nutqning obrazli va ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi, adabiy matnlarni boyitadi.[6]

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, zoonimik paremiologik birliklar nafaqat badiiy, balki didaktik va ma'naviy ta'sirga ega. Ular tilning stilistik imkoniyatlarini oshiradi, madaniy tafakkur va xalqning tarixiy tajribasini nutq orqali ifodalaydi. Shu bilan birga, ular paremiologik fondning boyligini oshiradi va lingvomadaniy jihatdan milliy identifikatsiyani mustahkamlaydi.

Natijada, o'zbek tilidagi zoonimik komponentli paremiologik birliklar lingvomadaniy jihatdan chuqur tahlil qilinganda, ular xalq tafakkuri, ijtimoiy qadriyatlar va madaniy merosni aks ettiruvchi muhim vosita ekanligi aniqlandi. Ushbu tadqiqot paremiologik birliklarni sistematik o'rganish va ularning milliy madaniyatni ifodalashdagi rolini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.[7]

O'zbek tilidagi zoonimik komponentli paremiologik birliklar tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ular xalq tafakkuri, ijtimoiy qadriyatlar va madaniy merosni aks ettiruvchi muhim lingvistik vosita hisoblanadi. Hayvon nomlari asosida yaratilgan maqol va matallar nafaqat badiiy ifoda, balki didaktik va axloqiy ta'sirga ega bo'lib, nutqni yanada obrazli va ta'sirchan qiladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, zoonimik komponentli paremiologik birliklar uch asosiy semantik guruhga bo'linadi: inson xarakteri va xulq-atvorini ifodalovchi birliklar, ijtimoiy va mehnat bilan bog'liq birliklar, shuningdek, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni ifodalovchi birliklar. Bu guruhlarining har biri xalqning kundalik hayotiy tajribasi, urf-odatlari va tarixiy merosini ifodalaydi.[8]

Zoonimik komponentlar paremiologik birliklarning obrazlilik darajasini oshiradi. Hayvonlarning tabiiy xususiyatlari, odatlari va xarakteriga asoslangan metaforik vositalar birliklarning semantik mazmunini kuchaytiradi, ularni yodda qoladigan va ta'sirchan ifodaga aylantiradi. Shu orqali ular xalq tafakkuri va madaniy kodlarni nutq orqali ifodalashda muhim rol o'ynaydi.

Lingvomadaniy nuqtai nazardan, paremiologik birliklar o'zbek xalqining tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiradi. Masalan, tulki, bo'ri, ot yoki mushuk kabi hayvon obrazlari turli kontekstlarda turlicha talqin qilinadi va ular orqali xalqning axloqiy, ijtimoiy va estetik qadriyatlari o'z ifodasini topadi.[9]

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, zoonimik paremiologik birliklar nafaqat tilning leksik va semantik boyligini oshiradi, balki nutqning badiiy, didaktik va ma'naviy funksiyalarini kuchaytiradi. Ular adabiy matnlarda badiiy vosita sifatida keng qo'llanadi va tilning stilistik imkoniyatlarini boyitadi.

Shuningdek, paremiologik birliklar milliy identifikatsiya va madaniy merosni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Hayvon obrazlari orqali xalq tafakkuri va qadriyatlari avloddan-avlodga uzatiladi, bu esa til orqali madaniyatni o'rganish va o'rganishni osonlashtiradi.[10]

XULOSA

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, zoonimik birliklar orqali inson xarakteri, xulq-atvor, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlar obrazli tarzda tasvirlanadi. Masalan, tulki ayyorlik, ot mehnatsevarlik va jasorat, bo'ri esa jasorat va sadoqat timsoli sifatida ishlatiladi. Shu bilan ular nutqni boyitadi va xalq tafakkurini yanada chuqurroq ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilidagi zoonimik komponentli paremiologik birliklar lingvomadaniy tadqiqot uchun boy materialdir. Ular nafaqat nutqning badiiy va ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi, balki milliy madaniyat, tarixiy tajriba va xalq tafakkurini o'rganishga ilmiy asos yaratadi. Shu bois, ular o'zbek tili va madaniyatini chuqurroq o'rganish, paremiologik birliklarni sistematik tahlil qilish va ularning lingvomadaniy rolini aniqlash uchun muhim ilmiy manba hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Berdiyev H., Rasulov R. Paremiologik birliklar lug'ati. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2014.
2. Rahmatullaev Sh. O'zbek xalq og'zaki ijodida maqol-matal va iboralar. Toshkent, 2016.
3. Madvaliyev A. O'zbek tilida paremiologik birliklarning lingvistik va madaniy aspektlari. Toshkent: Fan, 2018.
4. Komilov S., Tursunov N. O'zbek frazeologiyasi va paremiologiyasi: nazariy asoslar. Toshkent, 2019.
5. Ismoilova G. Zoonimik komponentli paremiologik birliklar semantikasi. Xalqaro ilmiy jurnal, 2020, №3, 45–53.
6. Ubaydullayeva N. Chiqindilarni qayta ishlashning iqtisodiy va ekologik ahamiyati. Modern Science and Research, 2025, №4(9), 523–527.
7. Bosimova M.Sh., Ismoilova S.U., Urdusheva G.V., Oripova E.R. Biomassalar yordamida chiqindilarni qayta ishlash. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, 2023.
8. Muftaydinov M.K. Oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni qayta ishlash va ulardan foydalanish. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, 2022.
9. European Environment Agency. Waste Management and Recycling in the European Union. EEA Reports, 2021.
10. World Bank. What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050. Washington, DC, 2018.